

zentační funkci daleko přesahuje. Jakkoli totiž reprezentují minulost, vypovídají současně i o své přítomnosti. Jak tedy vlastně uchopit minulost? Definitivní odpověď nemohla být ani na pochybovačném sklonku 19., ani na skeptickém sklonku 20. století jiná než žádná. A přesto je to odpověď.

DERRIDOVA VÝZVA HISTORII: TEXT A KONTEXT¹

Jan Lavický

Derrida's Challenge to History: Text and Context

Jacques Derrida's *deconstruction* is a way of thinking that is still not very well known in Czech intellectual life and for various reasons professional historians see it as a threat to the history as a scientific discipline. In reality, as can be seen from the example of G.G. Iggers, such fears tend to be based on ignorance or irresponsible treatment of Derrida's texts, and as a result the possible benefits of Derrida's concepts for history are overlooked. This study aims to elucidate the key concepts and sections of Derrida's philosophy, especially those that relate relatively directly to historical science and have potentially important consequences for it.

„Co nazývám ‚dekonstrukcí‘, třebaže je to namířeno proti něčemu evropskému, je evropské, je to plod, zpráva o sobě ohledně Evropy jako zkušenosti radikální jinakosti. Od doby osvícenství provádí Evropa sebekritiku a v tomto zdokonalitelmém dědictví je příležitost budoucnosti.“²

V roce 2002 vyšla v knižnici Dějin a současnosti českými historiky vysoce ceněná publikace *Dějepisectví ve 20. století*³ z pera renomovaného amerického historika německého původu, G. G. Iggerse, v jejímž závěru dospěl k nepřilíš lichotivému zhodnocení „postmoderní výzvy“ v dějepisectví. Chtěli bychom zde ukázat, že myšlenky, které tento historik připisuje Jacquesi Derridovi (1930-2004), jsou v jeho práci velmi hrubě zjednodušeny, a někdy dokonce zcela mylně interpretovány, takže čtenář může nabýt dojmu, že existují pouze texty, které se nevztahují

1 Děkuji vedoucímu diplomního semináře, prof. Jaroslavu Čechurovi, za vloženou důvěru, jakož i doc. Miroslavu Petříčkovi za cenné podněty a kritické přehlednutí této eseje.

2 JACQUES DERRIDA, *Válím sám se sebou*, LtN 43/2004, s. 1, 15.

3 GEORG G. IGGERS, *Dějepisectví ve 20. století*, Praha 2002.

ke skutečnosti, a proto jsou všechny stejně pravdivé, že neexistuje žádný rozdíl mezi skutečností a fikcí, že důležitý je pouze text – a nikoli kontext.

Tak například „jiní teoretici, jako Jacques Derrida, správně rozpoznali, že každé historické dílo je historikovou subjektivní konstrukcí, a proto usoudili, že neexistují žádné dějiny mimo texty a že tyto texty nemají žádný vztah ke skutečné minulosti. Může existovat nespočetné množství textů, z nichž všechny mají stejnou pravdivostní hodnotu, či lépe řečeno žádnou pravdivostní hodnotu, jsou tedy stejně pravdivé.“ (s. 9) Nebo jinde (s. 10): kromě jiných rovněž Derrida vykreslil „velmi jednostranný obraz osvícenství“ a přehlédl „normativní stránku osvícenství, jeho odhodlání přispět prostřednictvím rozumu a výchovy k lidské emancipaci“. Na další straně (s. 18) se zase čtenář dozvídá, že Derrida a jiní „zastávali názor, že jazyk skutečnost spíše konstruuje, místo aby se k ní vztahoval. Historik pracuje s texty, které se nevztahují k vnějšímu světu. Vyjádřeno známým Derridovým aforismem „neexistuje nic mimo text“.

Abychom se i my vyhnuli nedorozuměním, bylo by nutné vědět, co Iggers rozumí pod pojmy „fikce“, „skutečná minulost“ či „vnější svět“. A i když to nevíme, přesto můžeme téměř s jistotou poopravit tvrzení, že v důsledku Derridovy filozofie stojí dějepiscectví „tváří v tvář roztržitému světu bez významu, zbaveného lidských aktérů a jejich záměrů“ (s. 114), že Derrida zpochybňoval „rozdíl mezi skutečností a fikcí, historií a smyšlenkou“ (s. 93), nebo že považoval vědeckou racionalitu za „monstrum“ (s. 21), resp. doplnit některá tvrzení G. G. Iggers, která doplnění vyžadují.

Chtěli bychom ukázat, že 1) dekonstrukce určitých dominantních prvků a ideologických předpokladů obsažených v každém diskurzu neznamena destruktivní všech hodnot v něm obsažených; 2) analýza určitých fiktivních prvků obsažených v každém diskurzu neznamena ztotožňování skutečnosti s fikcí ani stavění různých žánrů (literatury, práva, historie atd.) na stejnou úroveň, a tím méně tvrzení, že všechny texty jsou stejně pravdivé; 3) dekonstrukce klade důraz nejen na text, nýbrž také na kontext, byť v jiném pojetí, než jaké je vyžadováno od historické vědy; 4) texty se vztahují ke skutečnosti nebo ke skutečné minulosti; 5) tvrzení „nic není mimo text“ není v rozporu s existencí této skutečnosti nebo skutečné minulosti; 6) Derrida nebyl z těch, kdo podali jednostranný pohled na osvícenství.

Dojdeme přitom k paradoxnímu zjištění, že se z velké části jedná o jistý druh nedorozumění a že se Derridova pozice často shoduje s tím, co Iggers říká na mnohých místech, v nichž oceňuje přínosy postmoderny.⁴

⁴ Jde nepochybně o stejný druh nedorozumění, jaký dostal svůj volný průchod v ostré polemice mezi J. Habermasem a J. Derridou na konci 80. let. Nakonec však v nedávné době oba filozofové zjistili, že jejich názory si jsou v mnohém podobné, a dokonce společně podnikli pozoruhodnou politickou iniciativu, jež měla za cíl urychlit tempo evropské integrace a vytvořit prostor pro vyvážení amerického unilateralismu.

Aniž bychom se cítili být kompetentní ji posoudit, chtěli bychom pouze nastolit otázku, zda Iggersovy závěry ohledně Derridova díla nemohou vyvolat pochybnosti, nenalezeme-li podobně zjednodušující soudy v celé kapitole, pojednávající o *postmoderní výzvě*, jako když např. nedůvěřuje tomu, že Joan W. Scottová skutečně pracuje s Derridovým pojetím jazyka.⁵

Dekonstrukce je v současnosti jistě jedním z nejvíce kontroverzních způsobů myšlení, který zůstává stále ještě zahalen ve tmě předpokladů a neznalostí, jež zavdávají podnět ke vzniku nejrůznějších mýtů, či dokonce celých mytologií.

Pro zajímavost, která by měla být zároveň varováním, zde některé z těchto mýtů uvedeme. Dekonstrukce byla na jedné straně obviňována (kvůli čtení literárních a filozofických textů) z apolitického esteticismu a zároveň (kvůli svému důrazu na politiku diferencí a multikulturalismus) z toho, že otvírá dveře pro mormonskou polygamiu a zapříčinila občanskou válku v Jugoslávii, stejně jako nepokoje podobného druhu v dalších postkomunistických zemích. Derrida sám byl nepřáteli na levici označován za „konzervativce“, zatímco těmi na pravici za „komouše“. Byl obviňován z revize holocaustu, ač kritikům uniklo, že je sám Žid, nebo jindy zase z ruinování univerzit, zapříčinění konce filozofie, historie, podřívání demokracie, podkopávání zákonů gravitace atd.⁶ Podobně i Iggers uzavírá svůj esej o dějepiscectví 20. století nekompromisním tvrzením, že jedinou alternativou k osvícenství je barbarství.⁷

Tato obvinění mají svůj častý původ v akademické sféře, kde se ve jménu odpovědnosti čtou Derridovy texty nezodpovědně, takže se potom zdá, že „text znamená cokoli, co si přeje čtenář, tradice jsou pouze monstra, která je třeba zničit

⁵ G. G. IGGERS, *Dějepisectví ve 20. století*, s. 123.

⁶ JOHN D. CAPUTO, *Deconstruction in a Nutshell*, New York 1997, s. 80. Nemáme zde prostor rozebírat vztah dekonstrukce a demokracie, o němž sám Derrida napsal, že „není dekonstrukce bez demokracie, není demokracie bez dekonstrukce“. K jeho domnělému „podřívání demokracie“ srov. příslušné pasáže o založení Asociace Jana Husa na podporu českým disidentům a jeho následné zatčení StB v Praze počátkem 80. let, nebo akce na podporu Nelsona Mandely – GEOFFREY BENNINGTON, JACQUES DERRIDA, *Jacques Derrida*, Chicago 1993.

⁷ G. G. IGGERS, *Dějepisectví ve 20. století*, s. 136: Iggersův závěr – „dějiny dvacátého století nás dosti důkladně poučily o dvojí tváři osvícenského pojetí lidských práv a rozumu. Postmoderní myšlení přispělo zásadním způsobem k současným diskuzím v historické vědě svým varováním před utopismem a koncepcemi pokroku, které by však nemělo vyústit v opuštění a zavržení osvícenského dědictví, nýbrž spíše v jeho kritické přehodnocení.“ – je ukázkovým případem zmiňovaného nedorozumění, neboť Derridova „postmoderní“ pozice je takřka totožná s tímto jeho závěrem. Otázku osvícenství zde ponecháme stranou a pouze připomeneme, že Derrida byl vytrvalým zastáncem ideálů emancipace a že již nejméně od 80. let mluvil o potřebě „velmi, velmi nového osvícenství“, které by na rozdíl od toho starého sloučilo singularitu s univerzalitou a nekladlo by jednostranný důraz pouze na univerzalitu, jako tomu bylo u osvícenství starého.

nebo jim uniknout, velcí mistři západní tradice jsou pouze bílí tyraní mužského pohlaví, jejichž moc musí být zlomena a jméno zhanobeno, instituce jsou pouze mocenské hry, jež všechny utlačují, a jazyk je vězení, pouhá hra označujících, které nic neoznačují, hra diferencí bez vztahu k reálnému světu“.⁸

Všechny tyto výtky mají charakter toho, co John D. Caputo nazval „axiomatickou hněvu“, rozumějme pocitem oprávněného hněvu.

Zakladatelem klasického strukturalismu byl ženevský lingvista Ferdinand de Saussure, jehož *Cours de linguistique générale* vyšel poprvé v roce 1916. Blízké pojetí znaku nalezneme rovněž u Husserla, s nímž se Derrida v 60. letech neustále vyrovnával. Již jeho první práce o Husserlově fenomenologii *Tradice vědy a skrývání smyslu*⁹ ukazuje trhliny, které v jeho myšlení otevírají prostor pro nové, poststrukturalistické pojetí znaku. To posléze analyzoval v důležité studii *Hlas a fenomén* (1967), stejně jako v práci *O gramatologii* (1967), tedy v jeho klíčové práci, jejíž zásadní teze zní, že „il n'y a pas de hors-texte – nic není mimo text“.

Strukturalismus chápal řeč, jazyk i písmo, jako *soubor znaků*, jako dva znakové systémy, v nichž jsou tyto znaky tvořeny vzájemnými rozdíly mezi nimi samotnými. Jazyk je tedy pouhou *formou*, skrze niž nazíráme skutečnost, strukturou či systémem těchto rozdílů (*diferencí*).¹⁰ V případě mluvené řeči jsou *znaky* totožné se *slovy*, znak (zde tedy i slovo) je podle klasické středověké definice „něco co stojí za něčím“ (*aliquid stat pro aliquo*),¹¹ Husserl pouze vyhybavě říká, že „každý znak je znakem něčeho“.¹² Neboli, k určitému významu patří i to, co jej zastupuje, k předmětu sklenice je to pojem „sklenice“ apod.

Tyto znaky nečerpají svůj význam z toho, co je jejich obsahem, z nějaké jejich ideální podstaty, nýbrž z rozdílu mezi těmito znaky.¹³ Znaky jsou tedy arbitrární povahy, jsou uměle vytvořeny člověkem na základě určité konvence, jejich význam sahá pouze tam, kde začíná význam jiných.

Strukturalismus si představoval, že tato struktura znaků a jejich diferencí je uzavřená, statická, tzn. že jazyk má určité centrum či „transcendentálního označova-

ného“, jenž je absolutně přítomným referentem, nezávislým na označujících. Saussure oproti tradičnímu pojetí znaku sice ukázal, že „označované (signifikant) je neoddělitelné od označujícího (signifikátu), že označující a označované jsou dvě stránky téhož výkonu“, a charakterizoval pojem znaku (označující/označovaný) jako „dvoustrannou jednotu“.¹⁴ Potvrzení této jednoty hledal, jak bude řečeno dále, ve ztotožnění, resp. překrývání či zprůsvitnění označujícího a označovaného v procesu živé promluvy.

Na druhou stranu tím ale klasický strukturalismus paradoxně umožňoval myslet „označovaný pojem o sobě“, tedy označovaný pojem, který je nezávislý na systému označujících. To je však pozůstatek metafyziky, který je potřeba dekonstruovat, říká Derrida, ačkoli – a to je podstatné, aby nedošlo k omylu, že neexistuje rozdíl mezi realitou a fikcí – „nejde o to na všech rovinách prostě ztotožnit označující a označované. Třebaže tato opozice či tato diference nemůže být radikální a absolutní, neznamená to ještě, že by v jistých – a dosti širokých – mezích nemohla být funkční a dokonce nepostradatelná“. Bez zachování této diference by například nebyl možný překlad či spíše „transformace“ textů z jednoho jazyka do druhého.¹⁵

Jak vlastně bylo (zdánlivě) možné podle Saussura dosáhnout ideální jednoty označovaného a označujícího? Jak bylo možné zajistit absolutní průhlednost smyslu daného pojmu, očistit jej od toho, co jej zkresluje? Kde měla tato možnost, kterou Derrida popírá, své ospravedlnění? Její ospravedlnění nachází – nikoli bez vnitřních rozporů – Saussure stejně jako Husserl v privilegování FÓNÉ (hlasu, zvuku) oproti psanému písmu. Jedině – pro Derridu zdánlivá – přítomnost živé promluvy, bezprostředního dialogu, může zajistit absolutní průhlednost smyslu a vyloučit jakékoli nedorozumění. Aby toho Saussure dosáhl, ztotožnil myšlenku a hlas, smysl a zvuk, a dokonce vědomí a zvuk. Podle něj je možná totožnost označovaného a označujícího ve chvíli, kdy hovořím, neboť tehdy slyším toto označující, FÓNÉ, jakmile je pronáším.

Saussure si uvědomoval, že největší nebezpečí hrozí tehdy, kdy do hry vstupuje písmo, a vyloučil proto písmo z jazykovědy, neboť „zakrývá“ jazyk a je „zvrácené“.¹⁶ Daleko snáze může totiž dojít k nedorozumění mezi čtenářem psaného textu a autorem než mezi dvěma účastníky živého dialogu, neboť tento dialog mezi dvěma texty (textem knihy a čtenářem) se odehrává na větší či menší prostorovou a časovou vzdálenost. Aby vůbec čtenář prvnímu textu v tomto „distančním“ dialogu porozuměl, je zde jakýsi „třetí text“ či nadadresát (případně Bůh, Rozum, Věda), který údajně zaručuje absolutní průhlednost a trvalost

8 J. D. CAPUTO, *Deconstruction in a Nutshell*, s. 38.

9 JACQUES DERRIDA, *Tradice vědy a skrývání smyslu*, Praha 2002.

10 MIROSLAV PETŘÍČEK, *Úvod do současné filosofie*, Praha 1997, s. 125-127.

11 Srov. JACQUES DERRIDA, *Gramatologie*, Bratislava 1998, s. 22.

12 JACQUES DERRIDA, *Hlas a fenomén*, s. 67, in: *Texty k dekonstrukci*, (ed.) Miroslav Petříček, Bratislava 1993.

13 Srov. M. PETŘÍČEK, *Úvod do současné filosofie*, s. 125, který uvádí rozlišení mezi jednotlivými barvami v barevném spektru.

14 JACQUES DERRIDA, *Sémiologie a gramatologie*, in: *Texty k dekonstrukci*, s. 32.

15 J. DERRIDA, *Sémiologie a gramatologie*, s. 33-34.

16 J. DERRIDA, *Sémiologie a gramatologie*, s. 34-37.

smyslu, neboť vytváří mezi oběma texty společný kód a zároveň i jejich společnou paměť.¹⁷

Derrida proti Saussurově sémiologii¹⁸ staví vlastní pojetí písma – *grammé* či *différance*.¹⁹ Ukazuje, že významový záměr je vždy již vpleten a pojat do systému znaků, a tedy že záměr je kontaminován systémem poukazů či jiných označujících, které způsobují možnost jeho smrti. Absolutní přítomnost a trvalost významu, totožnost znaku s tím, co označuje, podle Derridy nejenže není možná v psané řeči, písmu, nýbrž ani v promluvě, živém dialogu. Tato možnost se realizuje pouze v řeči bez sdělování, v monologickém diskurzu, v duševním osamocení.²⁰

V Derridově pojetí písma je „každý prvek konstituován na základě stopy jiných prvků, této řady či tohoto systému, kterou nesou v sobě. Toto provázání, toto tkanivo, je *text*, který se tvoří výhradně transformováním jiného textu. Nic ani v prvcích, ani v systému nikdy a nikde není jednoduše přítomné nebo nepřítomné. Všude jsou jen difference a stopy.“ Sémiologie se tak stává gramatologií:

1) „*Grammé* jakožto *différance* je tedy struktura a pohyb, které nelze myslet z protikladu přítomnost/nepřítomnost. *Différance* je systematická hra diferencí, stop diferencí, onoho rozmístování, díky němuž se prvky vztahují k sobě navzájem. Rozmístění je zároveň aktivní i pasivní („a“ ve slově „*différance*“ naznačuje takto nerozhodnutelnost mezi aktivitou a pasivitou, to, co nelze touto opozicí ovládnout a v ní distribuovat) tvorba intervalů, bez nichž by „plné“ termíny nic neznačily ani nefungovaly.“ Hra diferencí je nekonečná, není statická či ahistorická, není však také astrukturalní, neboť „produkuje systematické a uspořádané transformace“. *Différance* nic nepředchází, žádné in-diferentní jsoucno.²¹ To znamená, abychom o něčem mohli hovořit, nebo dokonce vůbec myslet, musíme již mít k dispozici pojmový aparát, který se ustavuje na základě hry diferencí. Myšlení, promluva či psaní přichází teprve po *différance*, kterou z tohoto důvodu žádný člověk nemůže ovládnout – vždy jsme již postaveni před určitý pojmový aparát,

17 ZDENĚK BENEŠ, *Historický text a historická kultura*, Praha 1995, s. 82. K tomu srov. JACQUES DERRIDA, *Síla a význam*, in: *Metafyzika a násilí*, (ed.) Jiří Pechar a kol., Praha 2002, s. 82: „Ale nespočívá (...) zkušenost druhotnosti právě v tom zvláštním zdvojení, kvůli němuž se konstituovaný smysl – smysl psaný – prezentuje jako čtený, předtím nebo současně, takže je tu druhý, který bdí a činí neredukovatelným onen obousměrný pohyb, onu práci realizující se mezi psaním a četbou? Smysl není ani před aktem, ani po něm.“ Například u Jana Zlatoustého byl tím „absolutním svědkem, třetím jako průhlednost smyslu v dialogu, kdy to, co člověk začíná psát, je už čteno, to, co se začíná říkat, je už odpovědí“, Bůh, dovozuje Derrida.

18 Sémiologie je pojem vytvořený Saussurem je totožný se sémiotikou. Obojí označuje vědu o znacích. Srov. J. DERRIDA, *Sémiologie a gramatologie*, s. 36, 47.

19 Srov. J. D. CAPUTO, *Deconstruction in a Nutshell*, s. 99-100.

20 J. DERRIDA, *Hlas a fenomén*, s. 65.

který chtě nechtě používáme. Neexistuje žádný Archimedův bod, který by nám umožňoval vystoupit z místa a času, v nichž promlouváme.

2) „Proto také ‚a‘ ve slově *différance* připomíná, že rozmístění jako specializace je *zčasení*-temporizace: oklika, odklad, jímž jsou názor, vnem, vyplnění a vůbec pak vztah k něčemu přítomnému, reference k přítomné realitě, k něčemu *jsoucím*u, vždy již diferovány, tj. *odsunut*y.“²² Hra diferencí, na jejímž základě se teprve utvářejí znaky i veškeré metafyzické opozice, zapřičiňuje, že naše uchopení skutečnosti není nikdy nezávislé na jazyku, jímž tuto skutečnost teprve interpretujeme. Vzniká tak určitá propast či vzdálenost mezi skutečností jako takovou a skutečností, kterou vnímáme (platí-li ještě vůbec toto rozlišení v nějaké čisté, absolutní podobě). Uchopujeme skutečnost pouze skrze tuto „okliku“ (ve smyslu prostorového rozmístění mezi jednotlivými znaky, námi používaného pojmového aparátu), skrze tento „odklad“ (ve smyslu časového rozměru, neboť uchopujeme nikoli věc samu, nýbrž její znak), jenž je důsledkem našeho používání jazyka ve snaze nějakým způsobem přistoupit ke skutečnosti.

3) Všechny metafyzické protiklady přestávají být důležité, protože jsou jako důsledek *différance* až druhotné.²³ Gramatologie podle Derridy očisťuje vědu od metafyziky tím, že se snaží určitou velmi opatrnou prací se systémem diferencí uvolnit a nově definovat, vlastně přepsat její základy.²⁴ Jestliže totiž přístup k realitě je možný vždy až po *différance*, po zkušenosti jazyka, de-limitací tohoto jazyka ovlivňuje dekonstrukce v určitém smyslu realitu samotnou.

4) Snad nejvýrazněji se Derridova kritika tradičního strukturalismu vyjevuje v eseji *Síla a význam*, kde ukazuje, jakým způsobem a proč strukturalismus zanedbával diachronní vývoj uměleckého díla, jeho vlastní *vnitřní historii*, ve prospěch simultaneity. Právě v analýze uměleckého díla jako něčeho, co nemá žádný původ a žádnou historii, spočívala největší zranitelnost strukturalismu. Podle Derridy je

21 Z tohoto důvodu není podle Derridy možné říci, že *différance* „je“ nebo „není“ apod. Tato rozlišení jsou totiž možná vždy teprve po *différance*. Ačkoli pojetí textu u Derridy se budeme věnovat až později, je užitečné si uvědomit již nyní jeden ze základních rozdílů, který je odlišuje od pojetí Saussurova. U Saussura a klasického strukturalismu je text položen přes skutečnost, resp. je nad ní, jako něco, co se ke skutečnosti teprve přidává. U Derridy je (obecný) text naopak totožný s celou „skutečností“, neboť písmo (jazyk) jí zcela prostupuje a tvoří její nedílnou součást. Zatímco pro Saussura tedy zlo či dobro existují ještě před tím a nezávisle na tom, zda používáme opozici znaků „zlo“ a „dobro“, Derridův postoj bychom mohli přirovnat k postoji sv. Augustina, jež mimochodem Derrida kdysi nazval svým jediným krajanem, který ospravedlňoval existenci zla ve světě jako nutnost, neboť bez existence zla bychom si nedokázali uvědomit ani dobro. Dobro by vlastně neexistovalo. Bůh tedy neměl na výběr. Musel stvořit zlo zároveň s dobrem, neboť diferencím, stopám diferencí, nepředchází žádné prvotní jsoucno; toto jsoucno vždy může existovat jen jako rozlišené. Písmo a tkanivo diferencí je tedy neredukovatelné, je vepsáno v samotné skutečnosti, je samotnou skutečností.

22 J. DERRIDA, *Sémiologie a gramatologie*, s. 40.

23 J. DERRIDA, *Sémiologie a gramatologie*, s. 39-41.

24 J. DERRIDA, *Sémiologie a gramatologie*, s. 46.

tato historičnost díla důkazem „nemožnosti být vůbec kdy přítomno, být shrnuto v nějakou absolutní simultaneitu nebo okamžitost“. Neexistuje nic takového jako dílo, které by bylo vcelku, ve svém úhrnu absolutně přítomné.²⁵ Každé dílo má svou vlastní vnitřní historii, která se odráží v mnohosti jeho rovin, jež vypovídají o jeho postupném utváření. Dekonstrukce pracuje právě s touto nejednoznačností, vnitřní rozrůzněností a nestabilitou každého díla.

„Pro člověka literárního strukturalismu (a možná strukturalismu vůbec) litera knih – pohyb, nekonečno, labilnost a nestabilitu smyslu zavinutého do sebe v obalu, v objemu – ještě nenahradila (může to ale udělat?) literu rozestřené, nastoleného Zákona: předpis na Deskách.“²⁶ Strukturalisté pojímali knihu (dílo) jako něco, co má stálý, pevně daný význam, jakoby každá kniha byla vytesána do kamene, a zároveň jako něco, co lze vždy absolutně zpřítomnit v jeho celku. Takové pojetí by však od čtenáře vyžadovalo *absolutní paměť*, která by obsáhla umělecké dílo naráz, ve všech jeho rovinách a odkazech. Pro Derridu naopak čtenář objevuje knihu teprve postupně, vystaven – nevyhnutelnému – riziku zapomínání, které je vepsáno ve struktuře knihy samotné. Teprve toto čtení, které není metafyzickým násilím na knize samotné, umožňuje ocenit mnohost odkazů na jiné texty, neustálou změnu smyslu v závislosti na práci paměti (neboť „kniha je především objemem“) a pohyb, v němž se čtenář ocitá: „A což jestliže smyslem smyslu (v obecném významu smyslu, nikoli ve významu signalizace) je nekonečná implikace? Neurčitě odkazování signifikantu na signifikant? Co jestli jeho silou je určitá čistá a nekonečná mnohoznačnost, která signifikovanému smyslu nedopřává žádného oddechu, žádného odpočinku a která ho zavazuje, aby se ve své vlastní ekonomii opět stal znakem a *diferoval*?“²⁷

Písmo či text (zde kniha, dílo) jako takové je vždy již vystaveno nebezpečí, že ztratí svoji původní totožnost, totožnost se sebou samým, neboť teprve ve chvíli, kdy se na něj obrací někdo druhý (čtenář, jiný text) se svojí otázkou po jeho smyslu, teprve v této prapůvodní tmě může opět nabýt nové identity, nového významu a smyslu. Toto nebezpečí je nevyhnutelné, protože podléhá hře diferencí, *diffrance*, která nezná slitování.²⁸

Z výše uvedeného je zřejmé, že Derridovo myšlení bychom mohli označit za jistý druh historismu, neboť je bytostně antiesenciální a každá věc v jeho pojetí

25 J. DERRIDA, *Síla a význam*, s. 157n.

26 J. DERRIDA, *Síla a význam*, s. 175n.

27 J. DERRIDA, *Síla a význam*, s. 175n.

28 J. DERRIDA, *Síla a význam*, s. 183.

myšlení podléhá neustálému vývoji. Vše plyne.²⁹ To by měla být pro historika dobrá zpráva. Na druhou stranu však hra diferencí a neustávající dynamický vývoj kontextů a textů samotných na první pohled popírá způsobnost nejen historika, ale též jakéhokoli interpreta dobrat se jakéhokoli rozumného závěru, a tím méně zajistit, aby byl verifikovatelný. Při podrobnějším zkoumání však zjistíme, že takový pohled je mylný a vychází pouze z povrchního (ne)čtení Derridových textů.

Odpověď na tuto otázku souvisí bezprostředně s Derridovým pojetím textu a kontextu, které je pro pochopení Derridovy filozofie klíčové. Moderní filozofie a věda si od dob *Descartesova ego cogitans* zakládala na představě sebevědomého subjektu, který je nezávislý na svém okolí, a tedy jeho poznání je zcela nezávislé na (historickém) kontextu, v němž se nachází a v němž poznávající subjekt nazírá na skutečnost. Proti subjektu měl stát poznávaný objekt, v *Kantově filozofii věc o sobě*, který byl zase nezávislý na poznávajícím subjektu.

Přibližně ve stejné době, tj. po druhé světové válce, se však tato představa začala ukazovat jako utopický sen racionalistické filozofie a osvícenství. Na jedné straně vydal historik vědy T. S. Kuhn svoji *Strukturu vědeckých revolucí* a na straně druhé došlo k přerodu strukturalismu v poststrukturalismus, který se inspiroval krachem členů vídeňského kroužku usilujícího o nalezení metajazyka, objektivního jazyka objektivní skutečnosti, a *pozdním Wittgensteinem*.

Rozplynutí iluze o nezávislém subjektu a objektu však nemusí znamenat naprostou anarchii a neúctu k zodpovědné práci s texty. Podle U. Eca naopak „říci, že neexistuje žádná Ding an Sich a že naše poznání je situační, holistické a konstruktivní, neznamená, že když mluvíme, nemluvíme o něčem. Říci, že něco je vztahové, neznamená, že nemluvíme o daném vztahu. Nepochybně to, že naše poznání je vztahové a že nemůžeme oddělit fakta od jazyka, kterým je vyjadřujeme (a tvoříme), podporuje interpretaci.“³⁰ John D. Caputo jde ještě dále, když tvrdí, že Derrida se nesnaží pohřbit ideu „objektivitu“, nýbrž „formulovat její více citlivou podobu než nějakou ahistorickou Ding an Sich“.³¹

Jestliže jazyk pojmáme jako konstitutivní součást reality, znamená to, že čtení vypovídá nejen o čteném (pozorovaném, zkoumaném, popisovaném), ale ve větší či menší míře také o čtenáři. To se netýká pouze psaných textů, nýbrž stejně tak celé lidské zkušenosti, toho, čemu říkáme skutečnost, neboť „nic není mimo text“.

Pro správné pochopení významu textu a kontextu u Derridy je nezbytné vycházet z naprosto nového způsobu, jakým pojmá písmo. Jeho písmo nemá nic společného s tradiční definicí písma, která byla vlastní evropským dějinám po zhruba tři tisíce let. Naopak ohlašuje „novou mutaci v dějinách písma, v dějinách jako

písmu“, a podřizuje mu také živou promluvu, která byla až dosud privilegovaná. Ve svém pojetí písma vychází Derrida z toho, že jediným neredukovatelným základem pojmu písma je to, že písmo „znamená zápis a především trvalou instituci znaku“. Celý svět je tedy podle něj „prostor zápisu, otevřený vysílání a prostorové distribuci znaků, řízené hře jejich diferencí, třeba i „fónických““.³²

Proto může Derrida již v úvodu své eseje *O gramatologii* naznačit, že písmem (či psaním – francouzština umožňuje obojí překlad) se rozumí rovněž „čin, pohyb, myšlenka, reflexe, vědomí, nevědomí, zkušenost, afektivita“ a dále „nejen fyzická gesta zápisu písmen, piktogramů či ideogramů, ale také totalita toho, co je činí možnými; tak kromě označujících stránek také sama označovaná stránka; vše, v čem může nastat zápis vůbec, ať už je písemný nebo ne“, přičemž základním prvkem takto definovaného písma je *grammé* (stopa), tedy základní jednotka „zkušenosti vůbec“.³³

Toto písmo, lépe řečeno *pra-písmo*, je totožné s *differance*, a proto předchází a umožňuje jazyk i písmo v běžném slova smyslu. Takto definované písmo je vůči nim prvotní, samozřejmě ne chronologicky, nýbrž v myšlení či ve veškeré zkušenosti. Jazyk i písmo v běžném významu jsou však vůči tomuto *pra-písmu* až druhotné a na něm závislé: „Bez písma by logos zůstal sám v sobě. Písmo je zahalování přirozené a první a bezprostřední přítomnosti smyslu s duší v logos. Jeho násilí se vynořuje v duši jako nevědomí. Dekonstruování této tradice též nespočívá v jejím převrácení, učinění písma nevinným. Spíše v ukázání, proč se násilí písma *nevynořuje* v nevinné řeči. Je zde původní násilí písma, protože řeč je především, ve smyslu, který se bude postupně odhalovat, písmem.“³⁴

Nejedná se tedy o písmo „přirozené“, které je věčným a univerzálním písmem pravdy, neboť je ve svém původu božské či přírodní, ale o neustále se vyvíjející „umělé“ písmo, stvořené člověkem a mající sklon k podvádění. V Derridově pojetí končí epocha prvního z nich, „dobrého písma“, tzn. fonetického písma, a začíná epocha druhého, „zlého písma“, tzn. nefonetického písma, které má svoji vlastní historii a podléhá neustálé změně. Návrat ke vznešenému snu o neměnném, „přirozeném“ písmu tak z historických důvodů není možný, „protože kvůli ochraně jazyka před písmem by bylo potřebné uzavřít právě dějiny“.³⁵

29 Srov. JACQUES DERRIDA, *Tradice vědy a skrývání smyslu*, Praha 2002, zvláště s. 152-155; STUART SIM, *Derrida a konec historie*, Praha 2001.

30 UMBERTO ECO, *Interpretácia a nadinterpretácia* – cituji podle K. HELMAN, *Od filosofie k literatuře – 2. část*, Filosofický časopis 2001, č. 6, s. 1015-1040, zde s. 1017.

31 J. D. CAPUTO, *Deconstruction in a Nutshell*, s. 80.

32 J. DERRIDA, *Gramatológia*, s. 51.

33 J. DERRIDA, *Gramatológia*, s. 17-18.

34 J. DERRIDA, *Gramatológia*, s. 44.

35 J. DERRIDA, *Gramatológia*, s. 49.

Konec prvního písma a vítězství druhého, konec fonocentrismu a logocentrismu, vede ke zjištění, že promlouvající subjekt již písmo nemůže *plně* ovládat a že přestává být schopen nějakým *vyčerpávajícím* způsobem kontrolovat svůj projev, a proto určitým způsobem dochází k prolomení jeho jména jakožto jména autora.³⁶

Jak již bylo řečeno, *pra-písmo* a hra diferencí se nevztahuje pouze na jazyk. *Differance* je sice záležitostí jazyka, ale *zároveň* jej překračuje a *značuje* všechny reálné věci našeho světa, takže už není správné hovořit o „označujících“, jež jsou čistě záležitostí jazyka a lingvistiky, nýbrž o „stopách“, které nejsou pouze něčím ideálním, nýbrž jsou základními prvky skutečnosti, kterou pak můžeme metaforicky pojímat jako text. Znak, ve skutečnosti stopy znaků, jež tvoří tento obecný text, nejsou nikdy zcela přítomné jako takové, neboť vždy již poukazují na *jiné* stopy znaků. To znamená, že nikdy a nikde neexistuje čistý „znak“, tj. znak jako takový, který je nezávislý na ostatních znacích, ale pouze stopy znaků, které vznikají teprve jako poukazy v řetězci hry diferencí. Jsou tedy vždy již *ne-přítomné*, tedy přítomné pouze zčásti, a nikoli ve své plnosti či nezávislosti na ostatních. Stopy jsou *differencemi*.³⁷

Jinými slovy, vždy když uchopujeme skutečnost, vnímáme ji, v závislosti na písmu (jazyku), jako znak, přesněji jako stopu znaku. *Ne-přítomnost* stopy znaku (ve smyslu absence jeho plné přítomnosti) znamená, že ke skutečnosti vždy přistupujeme v závislosti na našich minulých zkušenostech, předsudcích nebo očekávaních. Stopa znaku, která je prvotní před „skutečností“, v sobě zahrnuje jak přítomnost, tak minulost a budoucnost, jakkoli jsou tyto pojmy již nevyhovující. Samotný život tedy není *žitím*, nýbrž *přežíváním*,³⁸ vyhnanstvím nebo pomyslnou cestou ve světě, který nemá svůj pevný tvar, ve světě bez domova, abychom parafrázovali Miroslava Petříčka.

Předtím než Derrida přijde se svým skandálním prohlášením, že „nic není mimo text“,³⁹ a označí tuto tezi za klíčovou pro celou esej,⁴⁰ upozorňuje, že „tyto metodologické úvahy (...) jsou úzce závislé na všeobecných propozicích, které jsme rozpracovali výše“.⁴¹ A skutečně, rozumíme-li textu a písmu, tak jak bylo uvedeno výše, pak je zřejmé, že text není totožný s fikcí a není v žádném případě odtržen

36 J. DERRIDA, *Gramatológia*, s. 26, 33-34. K tomu srov. následující část mé studie, věnovanou iterabilitě písma.

37 J. DERRIDA, *Gramatológia*, s. 53-54, 64, 68-72.

38 J. DERRIDA, *Gramatológia*, s. 72, 80-81.

39 J. DERRIDA, *Gramatológia*, s. 167.

40 J. DERRIDA, *Gramatológia*, s. 171.

41 J. DERRIDA, *Gramatológia*, s. 167.

od skutečnosti. Text u Derridy odkazuje na „všechny možné referenty“, ať již hovoříme o společnosti a jejích institucích nebo o její historii. Odkazuje na skutečnost a její různé aspekty, k níž se ovšem – a to je jediný význam toho, že „nic není mimo text“ – člověk může dostat pouze skrze zkušenost její interpretace.⁴²

„Opět (a nejspíše je to již po tisíci, co jsem to opakoval, ale kdy to bude konečně slyšeno a proč ten odpor?): jak já jej chápu (a vysvětlil jsem proč), text není kniha, není uzavřen v jejím objemu, jenž je uvězněn v knihovně. Nesuspenduje odkaz (*reference*) – k historii, ke světu, ke skutečnosti, k bytí a zvláště ne k druhému, neboť historie, svět, skutečnost vždy vyvstávají ve zkušenosti, a tedy v pohybu interpretace, která je kontextualizuje podle sítě diferencí, a tudíž odkazů k jiným, má připomínat, že alterita (*diférence*) je neredukovatelná. *Differance* je *reference* a naopak.“⁴³

Textem se v určitém případě rozumí též kontext nebo soubor kontextů, ať již sociální, politický, sexuální, náboženský nebo jiný. V každém případě však kontext, který je nějak historicky determinovaný a omezený. „To, co se nazývá ‚objektivita‘, vědecká například (v kterou pevně věřím, v dané situaci), se prosazuje pouze v určitém kontextu, který je extrémně rozsáhlý, starý, mohutně ustavený, stabilizovaný nebo zakořeněný v síti konvencí (například těch jazyka), které však stále zůstávají kontextem. A vyvstávání hodnoty objektivit (a tudíž mnoha dalších) rovněž patří do kontextu. Můžeme nazývat ‚kontextem‘ celou ‚skutečnou-historii-světa‘, pokud chcete, v níž hodnoty objektivit, daleko širěji pravdy (atd.) nabyly svého významu a prosadily se. To ani v nejmenším neznamená je diskreditovat. Ve jménu čeho, jaké jiné ‚pravdy‘ by to bylo možné? Jednou z definic toho, co se nazývá dekonstrukce, by měla být snaha vzít tento nekonečný kontext v úvahu, věnovat nejprůběžnější a nejširší možnou pozornost kontextu, a tudíž nepřetržitěmu

42 JACQUES DERRIDA, *Afterword: Toward An Ethic of Discussion*, in: Týž, Limited Inc., Evanston 1988, s. 148.

43 J. DERRIDA, *Afterword: Toward An Ethic of Discussion*, s. 137. Mohlo by být namítnuto, že se Derrida ve svých raných dílech zaměřil pouze na ahistorické zkoumání písma či textu, které nerespektovalo ani realitu, ani historii, a že svůj postoj změnil až v důsledku silné kritiky v 70. a 80. letech. Tato námitka však neobstojí, neboť Derrida – právě naopak – usiloval již v 60. letech o spojení otázky historie s otázkou jazyka: „Gramatologie se méně než cokoli jiného může vyhnout zkoumání bytnosti svého objektu ve formě otázky původu: ‚Co je to písmo?‘, znamenající ‚kde a kdy se začíná písmo?‘ Odpovědi přicházejí vůbec velmi rychle. Obíhají ve velmi málo kritických pojmech a pohybují se v evidencích, které se odjakživa zdají samozřejmé. [...] [Je nápadný] kontrast mezi teoretickou slabostí rekonstrukcí a historickým, archeologickým, etnologickým a filologickým bohatstvím informace. Původ písma, původ řeči, tyto dvě otázky se těžce oddělují. Gramatologové, kteří jsou ve své všeobecnosti vzdělanými historiky, epigrafy, archeology, zřídka spojují svoje výzkumy s moderní vědou o řeči.“ – J. DERRIDA, *Gramatológia*, s. 36, 41–42. Nezbyvá tedy než souhlasit s Peggy Kamufovou, která v předmluvě k antologii Derridových textů napsala, že přes tematickou a formální pestrost je „mezi nejranějšími texty (...) a těmi nejnovějšími nepopíratelná stálost a soudržnost, která neodpovídá jakémukoli povrchnímu dojmu, že Derrida zveidňoval nebo ustoupil od nějakého dřívějšího nebo počátečního způsobu myšlení.“ – *A Derrida reader: between the blinds*, (ed.) P. KAMUF, New York 1991, s. IX-X.

pohybu rekontextualizace. Fráze, která se pro některé stala druhem reklamního hesla – obecně tak špatně chápaná – dekonstrukce („nic není mimo text“, „il n'y a pas de hors-texte“) neznamená nic jiného: nic není mimo kontext. V této formě, která říká přesně totéž, by tato formule byla bezpochyby méně šokující.“⁴⁴

Derrida však ve svém eseji *Signatura Udalost Kontextu*⁴⁵ ukazuje také nedostatky, které vyplývají z běžného pojetí kontextu. V evropské filozofické tradici bylo písmo vždy jako pouhá kategorie komunikace či nástroj sdělování smyslu považováno za určitý druh řeči, který měl zajistit trvalost živé promluvy, resp. předat ji nepřítomným osobám, aniž by došlo ke změně původního smyslu. Ani bezprostřední nepřítomnost adresáta neměla mít za následek jeho změnu.

Podle Derridy však tato nepřítomnost adresáta, toto oddálení, pozdržení – *diférence* – není pouhou ontologickou modifikací přítomnosti. Naopak, dochází zde ke zlomu, který odlišuje promluvu od písemného projevu. Základní vlastností písma, která je odlišuje od řeči, je totiž to, že musí být čitelné i tehdy, když zmizí jakýkoli adresát vůbec. Písmo je *iterabilní* (opakovatelné)⁴⁶ a nástrojem jeho *iterability* je kód, který je řídí. Každý kód a písmo jsou opakovatelné, avšak právě to znamená paradoxně „prolomení autority kódu jako konečného systému pravidel a zároveň radikální destrukci všeho kontextu jako protokolu kódu“. To v praxi způsobuje, že ani nepřítomnost adresanta, tj. zánik významové intence (autorova záměru), nijak neovlivní fungování písma, které bude i nadále iterovatelné.⁴⁷

Písmo tedy umožňuje zpřetrhat všechny vazby s původním kontextem (zejména intencí), v němž text vznikl, a naroubovat tento psaný projev na jiný kontext, na jiný řetězec, v němž dostává novou funkci. Iterabilita je tedy zároveň opakovaním a jinakostí. Každá značka se tak stává grafémem, tj. non-prézentní zbyvalostí (*restance*), *diférencí* značky odtržené od svého domnělého utvoření či původu.⁴⁸

Tato strukturální možnost textu být vytržen ze svého původního kontextu ale neznamená nemožnost interpretace a přiblížení se jeho domněle původnímu významu. Toho může být dosaženo tak, že obnovíme původní kontext, v němž se text nacházel, přičemž textem zde můžeme chápat jakoukoli lidskou zkušenost vůbec a kontextem všechny struktury, které nazýváme „skutečné“.

Obnova kontextu v jeho původní podobě není nikdy zcela možná, „nikdy nemůže být dokonalá nebo bezúhonná, ačkoli je regulativním ideálem v etice čtení, interpretace nebo diskuse. Ale jestliže je tento ideál nedosažitelný, z důvodů, které jsou nevyhnutelné (...) ustanovení nebo dokonce znovu-stanovení, čisté opětovné vyvolání kontextu není nikdy gestem, které je neutrální, nevinné, průhledné, nezaujaté.“⁴⁹ Do hry vstupují například etické hodnoty nebo politické zájmy a stejně tak i podvědomé stereotypy, které obnovu původního kontextu ovlivňují.

Derrida však nepopírá možnost většího či menšího přiblížení se původnímu významu a podobě (kon)textu.⁵⁰ Hra diferencí má totiž různý rytmus, a zatímco některé kontexty se mění velkou rychlostí, jiné jsou velmi stabilní, téměř neotřesitelné. Tradiční nástroje kritiky jsou proto jakýmsi „ochranným zábradlím“, které stanovuje interpretovi limity, v nichž se má pohybovat, protože jinak je zde nebezpečí, že říci lze kdykoli cokoli. Použitím standardního způsobu interpretace, který Derrida snad „neobratně“ nazývá „zdvojujícím komentářem“, lze dosáhnout relativní stability převládající interpretace, založené na určitých „konvencích“ a „smlouvách“, jež jsou vlastní společensko-institucionálnímu zázemí, v němž je interpretace prováděna. Tato interpretace sice nikdy nebude zcela totožná s původním textem, ani jednoznačná, neboť vždy již je pouhou interpretací (komentářem, parafrází), musí však mít na univerzitě a v jiných institucích své pevné místo a budoucnost.⁵¹ Za nejstabilnější můžeme považovat takovou interpretaci, která klade na interpreta nejmenší nároky, a naopak, čím větší je množství kompetencí, které interpretace vyžaduje, tím větší je zde riziko špatného výkladu.⁵²

Tím se dostáváme ke klíčové otázce, na niž již bylo implicitně odpovězeno v předcházejících odstavcích: Existuje nějaká „lepší cesta“ interpretace, která vede ke správnějším výsledkům, jež by získaly široký společensko-institucionální konsensus? Odpověď zní, nyní už snad ne tolik překvapivě, ano. Je však nutné vždy věnovat pozornost tomu, že žádný kontext, v němž interpretujeme současnost či minulost, není nikdy zcela stabilní, neboť vždy již této interpretaci předchází hra diferencí, kterou nelze nikdy obejít, a tudíž musí být brána na zřetel „nevyhnutelná a neredukovatelná možnost nedorozumění nebo nepřiměřenosti“.⁵³

Jak je známo, nejlepším důkazem o správnosti každé teorie je vždy teprve praxe. A v našem případě je (lehce ironicky řečeno) tato praxe, tj. recepce Derridova díla,

významným indikátorem úspěšnosti jeho teorie. Jak jinak by potom mohla vzniknout všechna ta „nedorozumění“ nebo „nepřiměřené“ interpretace jeho díla?

Právě zde, všude tam, kde se kontext, z něhož je prováděna interpretace současného či minulého kontextu, tento kontext kontextu či „metakontext“, ukazují jako nestabilní a nepodložený, je vlastní pole dekonstrukce.⁵⁴ Nalézají proto uplatnění téměř ve všech vědách o člověku, včetně právní vědy,⁵⁵ a její široké uplatnění ve smyslu kritiky skrytých a otevřených sil, jež ovlivňují historikovo psaní a někdy jej nutí vytvářet nové mýty (např. národní), by měla nalézt rovněž v historii. Odkazujeme zde na rozsáhlou esejistickou činnost Dušana Třeštíka, který právě v tomto smyslu hovoří o „dekonstruované“ historii zbavené všech mýtů, včetně toho o nevinosti historikova čtení-psaní.⁵⁶

Uplatnit dekonstrukci lze i jinak, více „derridovsky“, a to v návaznosti na jeho nejvíce kontroverzní myšlenku, která spočívá v tom, že se dekonstruktivní čtení-psaní nesmí spokojit s pouhým standardním způsobem interpretace, se zdvojeným komentářem, nýbrž být produktivní. „Produktivita“ však není ani „kreativitou“, tvořením něčeho nového ex nihilo, bez jakéhokoli pravidla, ani pouhým „sdělením vysloveného“, pouhým opakováním toho, co zde již jednou bylo. Její cíl spočívá v produktivitě jako myšlenky otevřenosti vůči tomu, co přichází, vůči druhému.⁵⁷

Produktivní čtení-psaní se může uplatnit nejlépe tam, kde je struktura (kon)textu nejvíce otevřená, a proto také nejpřínosnější pro současné využití i pro budoucnost – v literatuře a výtvarných uměních, ve filozofii a etice. Všude tam, kde je nutné pečovat o to, aby se kulturní dědictví nestalo pouhým mrtvým přívažkem současné technicko-ekonomické civilizace, nýbrž aby našlo svůj nový výraz a funkci. Derrida sám k této – trochu bláznovské – nevěrné věrnosti vůči dědictví říká: „Má touha se podobá touze milovníka tradice, který by se chtěl oprostít od konzervatismu. Představte si někoho, kdo je absolutní blázen do

54 Dekonstrukce je něčím, co se přihází, co se děje s textem samotným. Není tedy žádnou metodou či naukou, kterou by bylo možné si přivlastnit. Derrida opakovaně kritizoval zvláště své přívržence v USA, kteří považovali dekonstrukci za univerzální metodu, již je možné aplikovat vždy a všude. Nemáme zde však prostor zabývat se touto komplexní problematikou, a proto bude nutné spokojit se pouze s několika málo náznaky.

55 Srov. JACQUES DERRIDA, *Deconstruction and the Possibility of Justice*, New York 1992; TÝŽ, *Síla zákona*, Praha 2002.

56 Dále srov. JACQUES DERRIDA, *Budoucnost profese aneb Univerzita bez podmínky (co by v budoucnu mohlo nastat díky „humanitním studiím“)*, *Filosofický časopis* 2001, č. 6, s. 899-930, zvl. s. 923-928.

57 J. DERRIDA, *Afterword: Toward An Ethic of Discussion*, s. 147-148.

44 J. DERRIDA, *Afterword: Toward An Ethic of Discussion*, s. 136. Srov. J. D. CAPUTO, *Deconstruction in a Nutshell*, s. 79-80, 175-176. K písmu jako jevu, který ohrožuje a zároveň umožňuje objektivitu, srov. J. DERRIDA, *Gramatologie*, s. 98.

45 J. DERRIDA, *Signatura Událost Kontext*, in: *Texty k dekonstrukci*, (ed.) M. Petříček, Bratislava 1993.

46 „Iter“ = „znovu“, což pochází z „itara“ = „jiný“ v sanskrtu.

47 J. DERRIDA, *Signatura Událost Kontext*, s. 285-286.

48 J. DERRIDA, *Signatura Událost Kontext*, s. 288-289.

49 J. DERRIDA, *Afterword: Toward An Ethic of Discussion*, s. 131.

50 Zde se dostáváme k tomu, proč má dekonstrukce mezi historiky tak špatné jméno. Na rozdíl od hermeneutiky či historické vědy totiž není konečným cílem dekonstrukce obnovení původního kontextu (třebaže jeho co nejlepší znalost zůstává základem a východiskem), ale vydává se jiným směrem, o němž bude níže učiněno několik poznámek. Srov. J. DERRIDA, *Afterword: Toward An Ethic of Discussion*, s. 144.

51 Srov. J. D. CAPUTO, *Deconstruction in a Nutshell*, s. 77-78.

52 J. DERRIDA, *Afterword: Toward An Ethic of Discussion*, s. 143-144. Interpretací, která vyžaduje určitou minimální kompetenci, je již překlad z jiného jazyka.

53 J. DERRIDA, *Afterword: Toward An Ethic of Discussion*, s. 146-147.

minulostí, blázen do absolutní minulosti, minulosti, která by již nebyla minulou přítomností, minulostí šité na míru, na bezměrnost nezbadatelné paměti – avšak tento blázen se obává kultu minulosti, nostalgie, zbožštění vzpomínky. Před tímto dědicem, který ale rozhodně není tím, co „dědicem“ obvykle nazýváme, tedy vyvstává dvojí, rozporuplný a znepokojivý příkaz. Bez tohoto příkazu není nic možné, nic není zajímavé, nic se mi nezdá žádoucí. Nutně vede ke dvěma gestům: nechávat při životě, znovu oživovat, vzdávat poctu životu, „nechat žít“ v tom nejpoetičtějším slova smyslu, toho co se bohužel přeměnilo na pouhý slogan. Umět „ponechávat“, tedy „nechat“, znamená jednu z nejkrásnějších, nejriskantnějších, nejnutečnějších věcí, jaké znám. Stojí v těsné blízkosti odevzdanosti (*abandon*), daru (*don*) a odpuštění (*pardon*). Zkušenost „rekonstrukce“ je s tím vždy neodlučně spjata, je neodlučně spjata s láskou, chcete-li. Začíná tak, že vzdává hold tomu, na co a na koho takříkajíc „svaluje vinu“.⁵⁸

To je však již jiná kapitola, která s historickou vědou nesouvisí. Vraťme se proto k historii.

Na základě toho, co bylo řečeno o kontextu výše, by nyní mělo být jasné, že historik, aby se dostal k minulosti a zjistil, „jak to bylo“, by potřeboval obnovit kontext v jeho dominéle původní podobě. To však není možné, neboť neustálá hra diferencí způsobuje ve větší či menší míře posun (kon)textů, a tedy vzdaluje jej hledanému původnímu kontextu. Historik nemůže zjistit, „jak to bylo“, spíše jen „jak to mohlo být“.

Tuto obtíž se pokouší obejít historická antropologie C. Geertze, jež se snaží ke „zhuštěnému popisu“ kultury a její minulosti používat pouze těch znaků či pojmů, pouze toho symbolického kapitálu, který byl přítomen v popisované kultuře. Uzávirá se tedy do popisovaného historického kontextu, aniž by z něj chtěla vykročit ven, a kontaminovat tak minulost dnešním vědeckým pojmovým aparátem. Tato cesta samozřejmě nemůže být zcela čistá a nezaujatá, ale je to jeden ze způsobů, jak minimalizovat riziko, jež vyplývá z difference.

I pro tento způsob práce s minulostí, který se snaží o co nejpůvodnější rekonstrukci kontextu, totiž není možné zcela obnovit původní intenci těch, kdo v minulosti hovořili, psali a tvořili. Problém nestability smyslu vázaného na autorovu intenci, jenž je způsobený iterabilitou textu, jeho opakovatelností-jinakostí, není nikdy možné obejít. Existují však konvenční způsoby a vědecké metody, které umožňují při interpretaci minulosti zaujmout stanovisko, které je pak obecně sdíleno ve spo-

lečensko-institucionální základně, z níž historik vychází.⁵⁹ Ani nestabilita smyslu a riziko dezinterpretace totiž není zcela stejná u všech pramenů. Je zřejmé, že analýzy jsou daleko méně rizikovým faktorem než například umělecké dílo nebo beletrie.

Jestliže bylo výše uvedeno, že vlastní dekonstrukce v jejím „derridovském“ významu není vhodná pro historickou vědu, pak je nezbytné i zde vyzdvihnout výjimky, které se nabízejí. Opět narážíme na prameny, jimiž jsou díla výtvarných umění či literatury. Kdybychom neustále pouze oprašovali staré texty, které tvoří součást našeho kulturního dědictví, přinášely by velmi málo nového, a spíše by se staly zaprášenými muzeálními exponáty či konzervami, které se dnes již nikdo neobtěžuje otevřít, protože jsou příliš staré, zatímco na polici v obchodě jsou k dispozici daleko lepší kusy. Dekonstrukce chce být vždy bytostně aktuální, zaměřená na současné využití starých textů, které nově interpretuje. Vždy je na straně přitahání životu, na straně „ano“ životu. Snaží se říci, co pro nás znamenají staré texty dnes, a nalézat v nich neustálý zdroj inspirace.⁶⁰

V dějinách umění v posledních letech získaly významnou pozici nové přístupy k uměleckým dílům jako postkoloniální studia, gender studies, etnická a kulturní studia.⁶¹ Tyto nové přístupy jsou charakteristické tím, že opouštějí utopickou iluzi nestrannosti a směřují pouze k lokálnímu poznání bez univerzální platnosti, které je politicky inspirováno. Historik umění K. Moxey se domnívá, že „kulturní funkce historické interpretace může být otevřeně přijímána spíše než maskována za ideálem objektivit“.⁶² Dějiny umění přestávají být univerzálními dějinami umění s jedním příběhem, hledajícími obecně platné pravdy (*the history of art*), a stávají se spíše určitou verzí dějin umění, v níž vedle sebe existuje množství různých příběhů (*a history of art*).⁶³

Domníváme se však, že tento dekonstruktivní způsob čtení-psaní nelze uplatnit v historii pro odlišný charakter pramenů, než jakým jsou umělecká díla pro dějiny umění. Pokud však dekonstrukce není vhodná pro historickou vědu, neznamená to, že by se na ni nevztahovalo Derridovo pojetí písma.⁶⁴ Takto lze Derridovu gra-

59 Srov. DUŠAN TŘEŠTÍK, *Mysliť dějiny*, Praha-Litomyšl 1997, který mluví o mlčenlivém souhlasu vědecké obce, *communis opinio doctorum*.

60 J. DERRIDA, E. ROUDINESCO, *Co přinese zítřek?*, kapitola o dědictví.

61 Vnášení eticko-politických hodnot do umělecko-historického psaní neznamená nepracovat s prameny. Prameny zůstávají primárními zdroji poznání, na něž je pouze nahlíženo jiným způsobem. Tomu musí předcházet dokonalá znalost historického kontextu, která teprve novou, dekonstruktivní interpretaci umožňuje.

62 KEITH MOXEY, *The History of Art after the Death of the „Death of the Subject“*, *Umění* 46/1998, s. 402.

63 KEITH MOXEY, *From the History of Art to a History of Art: An Interview with Keith Moxey*, *Umění* 46/1998, s. 469-474.

64 Dekonstruktivní praktiky lze považovat za určitou nadstavbu Derridovy gramatologie, a proto jí nezpůsobí žádné škody, jestliže ji budeme aplikovat bez nich. Dekonstrukce a gramatologie jsou sice úzce provázané, lze je však vnímat samostatně.

matologii chápat také jako výzvu k péči o slova, k přesnosti myšlení a pečlivé práci s (kon)textem. Všichni jsme vinni určitým čtením, ale pokud víme, kde jsou naše slabiny, můžeme je alespoň (a přinejlepším) minimalizovat. Tradiční historická věda kladla důraz pouze na (historický) kontext, ale poststrukturalismus před ní postavil nový obtížný úkol. Vedle pozornosti (historickému) kontextu by měla přinejmenším stejnou pozornost věnovat tomu, v jakém kontextu jej analyzuje a popisuje. A toto je zároveň jeden ze způsobů, jak uplatnit dekonstrukci v historické vědě. Nikoli v historii samotné, nýbrž v psaní o historii. Nejde o ztotožnění fikce s realitou ani o destrukci historické vědy; daleko více jde o to podrobit kritice základní axiomy historické vědy, její pojmový aparát a metody, ukázat jejich limity a znovu je přeformulovat v diferencovanější podobě.

Před chvílí bylo řečeno, že dekonstrukci – jak se domníváme – v přísném slova smyslu nelze uplatnit v historické vědě ve fázi čtení textů, ve chvíli, kdy historik pracuje s prameny, ale spíše v té její fázi, kdy dochází k syntetizování poznatků, kdy historik *píše*. Stranou zde ponecháme skutečnost, že historik ve chvíli, kdy čte, již začíná psát, a že tyto dvě činnosti nelze oddělit v nějaké čisté podobě také kvůli práci, která se realizuje mezi čtením a psáním. Není to tak docela pravda. Domníváme se, že výjimkou mohou být nejen případy, kdy historik pracuje s uměleckými prameny, ale také některá specifická témata. Taková témata, kde práce historika má co do činění s tím, co bychom mohli nazvat dějinami idejí, myšlenkových systémů a deklarácí, např. nejrůznějších identit, smluvených společenských systémů a konvencí, jež mají nejrůznější společenskou funkci apod. Tato práce by však již mnohem více byla filozofií než historií; přinejmenším by posunula její hranice a vedla by ji k úzké spolupráci s jinými humanitními obory.⁶⁵

Na závěr ještě několik poznámek k hlavním důsledkům poststrukturalismu pro historickou vědu. Jejich kontury bychom mohli přibližně načrtnout v pěti stručných bodech:

1) Historik by při své práci měl zaměřit pozornost rovněž na zdánlivě okrajové problémy a témata, na okrajové složky společnosti nebo menšiny. Na to, co je vždy v textu vytlačeno na okraj, marginalizováno, umlčeno jako podružné, nebo zcela popřeno. Zároveň by se však měl vyvarovat extrémní polohy, která spočívá v nepřiměřeném a bezmyšlenkovitém nadhodnocování „okrajových“ témat v historii.

2) Naše vědění je vždy jen fragmentární, zakládá se na dobré víře a je konstruktem, který skutečnost spoluvytváří, nikoli pouhým popisem skutečnosti. Je nutné

65 Srov. J. DERRIDA, *Budoucnost profese*, zvl. s. 922-928.

určit, co je relevantní pro určitý problém a proč. Je nutné správně pojmenovat problém v daném kontextu. Text a kontext vždy vystupují ve vzájemném napětí, které nelze redukovat. Historik vždy, když cituje, již vytrhává promluvu z jejího původního kontextu a dopouští se násilí.

Historická věda již není „nevinná“, jak říká Dušan Třeštík.⁶⁶ Všichni jsme vinni určitým čtením, tyto hodnoty a předsudky vkládané do psaní o historii je možné buď velmi opatrně zúročit v cestě za určitým eticko-politickým cílem, který je přítomný vždy, ať přiznaný nebo zamlčený, nebo – daleko pravděpodobněji však právě proto – dekonstruovat. Zde má každý na výběr, které riziko podstoupí, je však zřejmé, že každé psaní o historii je bytostně spjato s určitým etickým cílem. Není možné popisovat holocaust nezaujatě, bez varovného zdvižení prstu a úcty k jeho obětem.

Každé psaní, včetně psaní historika, je spojeno s určitým „jako by“. Žádné psaní (prosím rozlišujeme – ve větší či menší míře) není čistým konstatováním toho, co jednoduše je nebo bylo přítomno, ale vytváří právě tu událost, kterou popisuje, „jako by“ byla skutečná.

Takto v 19. století měla nejen historická věda, ale věda obecně, pouze popisovat, jak to je, nebo – v případě psaní o minulosti – „jak to vlastně bylo“. Avšak ukázalo se, že historici a literáti, kteří měli pouze obrodit věčný národ v jeho plné podobě, zpřítomnit jej, naopak vytvořili zcela nový národ. A všichni jim to věřili, „jako by“ to byla skutečnost. Jejich psaní, zdánlivě pouze konstatující fakta o skutečnosti, vytvořilo tu událost, jež byla předmětem jejich psaní – moderní národ. „Jako by“ se „fikce“ stala „skutečností“.

3) Jazyk a symbolický kapitál určité společnosti se stává historickým pramenem. Určuje horizont myšlení jedinců a skupin společnosti, způsob, jakým definují svoji pozici ve světě. Minulost proto vždy musíme chápat jako obraz, o němž vypovídají prameny, neboť k ní máme přístup pouze skrze další obrazy, v nichž není možné očistit „materiální“ (ekonomickou, sociální atd.) složku společnosti od její domnělé „nadstavby“, od kultury. Každá společnost je totiž především kulturou. O jejich vztahu platí to, co Derrida napsal o vztahu písma a skutečnosti: skutečnost je prostorem pro zápis, je textem, který před námi psali lidé, jejichž životy byly jeho součástí; také oni vnímali skutečnost pouze skrze „okliku“ a „odklad“. Je proto nesmyslné tvrdit, že prameny lze od této složky očistit v nějaké absolutní podobě, a dobrat se tak „tvrdých“ ekonomických či jiných faktů, které by univerzálně překračovaly jakýkoli historický horizont.

4) Jednou z klíčových myšlenek dekonstrukce i poststrukturalismu je hluboký respekt vůči singularitě každého jedince a každé události. Je proto nutné brát zře-

66 DUŠAN TŘEŠTÍK, *Faktopisci a dějepisci*, Dějiny a současnost 2002, č. 5, s. 36-40.

tel na jejich jedinečnost a přizpůsobit tomu práci, která by sice měla vždy stát na straně této jedinečnosti, nakonec by však také měla umět nalézt rovnováhu mezi oběma póly, singularitou a snahou po zobecňování a univerzalizaci určitých dosažených poznatků. Z toho rovněž vyplývá, že aplikování různých modelů a metod není vhodné vždy a všude, za každou cenu (je snad zbytečné dodávat, že totéž platí o dekonstrukci samotné).

5) Dekonstrukce nemá nic společného s „post-historií“ nebo „koncem dějin“. Derrida patřil k jeho nejtvrdějším kritikům, jak to ukázal v díle věnovaném Marxovi *Přízraky Marxe: stav dluhu, práce truchlení a nová internacionála*, kde rozvinul svou koncepci alter-mondializace a demokracie.⁶⁷ Dekonstrukce je naopak afirmací člověka a jeho historie, a nikoli zastavením se ve světě, který nemá svoji minulost, protože ztratil paměť, a který nemá budoucnost, protože jeho dějiny dospěly ke svému eschaton.

DISKUSE A ROZEPŘE

67 K otázce „post-historie“ srov. WOLFGANG WELSCH, *Naše postmoderní moderna*, Praha 1994, s. 67-70; k Derridově kritice „konce dějin“ srov. JACQUES DERRIDA, *Specters of Marx: The State of the Debt, the Work of Mourning, and the New International*, New York 1994; STUART SIM, *Derrida a konec historie*, Praha 2001, který se však zaměřuje pouze na kritiku neokonzervativní verze demokracie F. Fukuyamy ze strany Derridy, zatímco Jiří Pechar ve Filosofickém časopise na vztah dekonstrukce a demokracie – JIŘÍ PECHAR, *Dekonstrukce a demokracie*, Filosofický časopis 2002, č. 5, s. 831-838.